

Baharlu, İlgar (2023). “Arznâme” ve “Hulâsatü’t-tevârih” Eserlerinde Akkoyunlu ve Safevi Ordularının Resmigeçitleri (Çeviri-Tıpkıbasım-İnceleme) Çanakkale: Paradigma Akademi Yayınları. 162 sayfa ISBN: 978-625-6957-67-1.

Mihriban ARTAN OK *

Tarih boyunca birçok devlet tarafından tertip edilen resmigeçitler veya bir diğer adlandırmayla geçit törenleri, Türk devletleri tarafından da kendi törelerine göre nizam edilmiş ve sürdürülmüştür. Söz konusu resmigeçitler; devletlerin askerî gücü, savaş kabiliyeti, ordunun teçhizat durumu, savaş taktikleri gibi ordunun ahvalini ortaya koymakla birlikte devletin sosyokültürel özellikleri, inançsal değerleri, etnik yapısı,

* Dr. Öğr. Üyesi, Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi, Hacı Bektaş Veli Araştırma ve Uygulama Enstitüsü, Alevi Bektaşî İlmî Kaynakları Anabilim Dalı, artanmihriban@gmail.com, ORCID: 0000-0002-2349-2234.

töre ve gelenekleri gibi önemli öğeleri de içinde barındıran törenlerdir. Devletlerin sık sık gerçekleştirdiği resmigeçitler, gerçekleştiği dönemdeki devletin ve ülkenin siyasî durumu hakkında bilgi vermekte olup kaynaklarda yer verilmeyen çoğu hadiseyi sebepleriyle birlikte açıklar veya araştırmacıya bu hadiseleri açıklığa kavuşturması için ışık tutmaktadır (s. 1).

Baharlu tarafından tercümesi, tahlili, değerlendirmesi, mukayesesi yapılan ve iki farklı döneme ışık tutan “*Arzname*” ve “*Hulâsatü’l-tevârîh*” adlı eserlerin Akkoyunlu ve Safevi devletlerinin tarihi hakkında bilgi vermekte, özellikle de iki devlet arasında halef selef ilişkisini ortaya koyması açısından önem arz etmektedir. Ayrıca iki eser incelendiğinde Akkoyunluların eski Türk devletlerinin devamcısı olduğunu ve Safevi Devleti’nin de Akkoyunluların özellikle devlet yönetimi ve teşkilatları açısından bir varisi olma meselesinin ispatında ciddi veriler sunmaktadır. Baharlu iki devlet arasındaki söz konusu halef selef ilişkisine daha önce yapmış olduğu “*Şah’ın Bahçesinde Şah İsmail Öncesi ve Sonrası Kızılbaşlık*”¹ adlı çalışmasında da üzerinde durmuştur.

Çalışma sırasıyla *İçindekiler* (s. iii), *Ön Söz* (s. iv), *Giriş* (s. 1-18), I. Bölüm: *Arzname’nin Tercümesi ve Tahlili* (s. 19-90), II. Bölüm: *Hulâsatü’l-Tevârîh’in Tercümesi ve Tahlili* (s. 91-120), *Değerlendirme ve Sonuç* (s. 121-127), *Kaynaklar* (s. 128-133), Ek 1: *Arzname’nin Orijinal Nüshası* (s. 134-150), Ek 2: *Hulâsatü’l-Tevârîh’in Orijinal Nüshası* (s. 151-158) ve *Dizinden* (s. 159-162) oluşmaktadır.

Baharlu “*Giriş*” bölümünde müellifler ve eserler hakkında detaylı bilgiler vermiştir. İlkın “*Arzname’nin Müellifi Hakkında*” adlı başlıkta Arzname’nin yazarı olan Ebû Abdillâh Celâlüddin Muhammed b. Es’ad b. Muhammed ed-Devvânî es-Sıddîkî’nin (1424/1427-1502) Fars eyaletine bağlı Kâzirûn ilinin kuzey doğusunda yer alan Devvân köyünde yaşayan 15. yüzyılın hem önemli alimlerinden biri hem de Karakoyunlu ve Akkoyunlu Devletlerinde çeşitli bürokratik görevlerde bulunan bir şahsiyet olduğu bilgisini verilmektedir. Ayrıca birçok talebe yetiştiren Devvânî’nin elli sekiz eserin olduğu ve yine elli altı eserin de ona isnat edildiğini söylemektedir (s. 5-7).

“*Arzname Hakkında*” adlı başlıkta ise Arzname’nin Celâleddin Devvânî’nin kalemiyle Fars eyaletinde Sultan Halil Akkoyunlu’nun emriyle düzenlenen bir resmigeçit esnasında yazılan bir eser olduğu bilgisi verilmiştir. Eserde Akkoyunlu Devleti’ndeki idari ve askerî teşkilatı, hiyerarşik yapısı, dönemin tasavvufî çevreleri

1 Ayrıntılı bilgi için bk., (Baharlu, 2021, 6, 34, 167).

ve devletin bunlara bakışı ve verdiği önem, dönemin inançsal özellikleri, meslek grupları, dil özellikleri ve resmigeçidin gerçekleştiği bölgenin 15. yüzyıldaki özellikleri hakkında bilgiler bulunmaktadır (s. 8-1).

Baharlı girişteki *“Hulâsatü’l-tevârîh’in Müellifi Hakkında”* adlı başlıkta Hulâsatü’t-tevârîh’in yazarı olan 16. yüzyılın önemli tarihçilerinden Kadı Ahmed Kumî hakkında detaylı bilgi verilmiştir. Yine Kadı Ahmed’in Hulâsatü’t-tevârîh, Gülistân-ı Hüner, Mecma‘u’s-şu‘arâ-yi ‘Abbâsî, Cem‘ül-ahyâr ve Müntahabü’l-vüzarâ adlı eserler ondan günümüze kadar ulaştı bilgileri de yazar tarafından aktarılmıştır. En meşhur eserlerinden birisinin Hulâsatü’t-tevârîh adlı eseri olduğunu ifade etmiştir. Kadı Ahmed’in hem baba hem anne tarafından Kum şehrinin meşhur ve önde gelen ailelerine mensup olduğunu ve Timurlu hükümdarı Şahrüh (1405-1447), Akkoyunlular ve Safeviler döneminde devletin çeşitli görevlerinde bulunduğu bilgisini de vermiştir (s. 12-13).

“Hulâsatü’l-tevârîh Hakkında” adlı başlıkta ise Hulâsatü’t-tevârîh Safevi Devleti’nin tarihini konu edinen bir eserdir. Bu eser, aslında Kadı Ahmed’in yazdığı beş ciltlik tarih eserinin son cildir. Yazarın bu eserinin son cildi hariç hiçbir günümüze ulaşmamış veya hala tespit edilmemiştir. Günümüze ulaşan söz konusu Son ciltte yer alan Safevi ordusunun resmigeçiti ile ilgili bölüm Baharlı tarafından bu çalışmada çevirisi ve değerlendirmesi yapılmıştır. Söz konusu eserde Safevi Tarikatının şeyhlerini ve ileriki zamanda bu devletin sultanlarının hayat hikâyelerini, faaliyetlerini ve bunların döneminde gerçekleşen olayları Şah Abbas’a kadar kayıt altına aldığı zikretmiştir (s. 14-18).

Yazar birinci bölümde *“Arznâme’nin Tercümesi ve Tablîli”* adlı başlıkla öncelikle Devvânî’nin Arznâme eserinin tercümesini sonra ise yapmış olduğu tercümenin tahlilini yapmıştır. Tercümesi yapılan eser dört bölümden oluşmaktadır. Birincisi *“Bend-i Emir’in Vasfı”*, ikinci bölüm *“Arzun (geçit töreninin) Başlangıcı”*, üçüncü bölümü *“Arzun (geçit töreninin) İkinci Günü”* ve dördüncü bölümü ise *“Arzun (geçit töreninin) Üçüncü Günü”* olarak eserde kaydedilmiştir. Devvânî eserinin birinci bölümünde bölgenin tarihî coğrafyası hakkında bilgi vermektedir. Eserin diğer bölümlerini oluşturan geçit töreninin birinci, ikinci ve üçüncü günlerinde orduda yer alan gruplar, ordu düzeni ve sayıları hakkında malumat vermektedir. Devvânî’nin Arznâme eserinin tercümesini (s. 21-70) ve tahlilini (s. 70-90) yapan Baharlı, Akkoyunlu Sultanı Uzun Hasan için kullanılan *“gazî”*, *“mücabit”*, *“müeyyid mines-sema”*, *“halîfeü’r-rahman”* ve *“sahib-i zaman”* unvanlara özellikle dikkat çekmiştir. Söz konusu unvanların dönemin sultanlarına

bakış ve inançsal atmosferine ışık tuttuğuna işaret etmiştir. Ayrıca bu eserdeki bilgiler bir Türkmen devleti olan Akkoyunlu Devleti'nin askerî ve idarî teşkilatıyla ilgili detaylı bilgi içerdiğinden bu devletin yapısı ve etnik özellikleri hakkında ender bilgiler vermektedir. Arzname eserinde, yazarın dili ağır olması ve edebî bir üslupla yazmış olması hasebiyle Baharlu bazı kelimelere ve meselelere dipnotlarla açıklık getirilmiştir. Eserde çokça betimlemelere tesadüf edilmiştir. Bu betimlemelerde daha çok mitolojik, teolojik ve tarihî şahsiyetlere benzetme yapılmıştır. Baharlu'nun çevirisini yaptığı eser sadece bir geçit töreni tasviri olarak kaleme alınmamış, eserdeki tekdüze anlatımdan sakınmak için Devvânî yer yer metnin akışıyla ilgili beyitler vererek metni süslediğini söyleyebiliriz. Eseri akıcı ve anlaşılır kılmak için ise uzun ve iç içe cümleleri bağlaçlarla birbirine bağlamıştır. Söz dağarcığı bakımından az bilinen Arapça, Farsça edebî ifadelerin yanında Türkçe alıntıların kullanılması da kayda değer ölçüdedir. Baharlu eserde geçen Arapça kısımları özgün yazısıyla dizilip dipnotta açıklanmış, Farsça şiirleri ise metin arasında çevirerek vermiştir. Ayrıca eserde kullanılan terimlerin korunmasına da özen göstermiş, çağdaş Türkçede işlek olmayan terimler tırnak arasında aynıyla Türkçe söylenişine göre aktarmış ve önemine vurgu yapmıştır. Örneğin Bahâdur “alp, kabraman”, qışlâq “kışlak”, ülka “ülke, iklim”, yeylâq “yazlık”, yûrt “yurt” gibi kavramlar olduğu gibi aktarılmış ve tarihî açıdan büyük bir önem arz ettiğine vurgu yapmıştır. Eserde geçen bu terimler özellikle büyük bir kısmı askerî, idarî, siyasî yapı ve düzen bakımından terminolojik değer taşımakta ve dönemin yönetim diliyle ilgili önemli ipuçları barındırmaktadır (s. 19-90).

“Hulâsatü't-tevârîh'in Tercümesi ve Tablîli” adlı ikinci bölümde de yine Baharlu tarafından birinci bölümde olduğu gibi önce eserin tercümesi (s. 92-107) sonra ise tahlili (s. 108-120) yapılmıştır. Bu bölümde tercümesi ve tahlili yapılan Kadı Ahmed Mir Münşi el-Kumî tarafından kaleme alınan Hulâsatü't-tevârîh adlı eser de bir resmigeçit esnasında kaleme alınmıştır. Eser, Safevi Devleti'nin sultanı Şah Tahmasb'ın Herat bölgesinde 1529 yılında gerçekleştirdiği resmigeçidi anlatılmaktadır. Safevi Devleti'nde gerçekleşen resmigeçitlerin detaylı bir şekilde kaleme alınması çok az görülen bir durum olması eserin değerini artırmaktadır. Eseri önemli kılan diğer husus ise devletin kuruluş dönemlerindeki birçok malumatı içinde barındırmasıdır. Ayrıca dönemin siyasî yapısı, aşiretler ve devletteki konumları, tarihî şahsiyetler, ordudaki birimler ve bunların düzeni, kullandığı teçhizatlar, inançsal unsurlar ve inanç mensupları hakkındaki bilgilere de eserde ulaşılmaktadır. Bu eserdeki en önemli hususlardan biri ise Kızılbaşların aşiret ve oymakları, Kızılbaş oymaklarının devletteki statüsü, oymakların hiyerarşik yapısı, devletin inançsal atmosferi hakkında bilgi

vermesidir diyebiliriz. Çünkü Kızılbaşların Şah Tahmasb döneminde devletle yakınlığı, münasebetleri ve konumu hakkında doğrudan ipucu vermektedir. Hülâsatü't-tevârih adlı eser de tıpkı Arznâme gibi dönemsel özelliklerini yansıtmakta ve yine “ki”, “ve” gibi bağlaçlarla anlatımı akıcı hale getirmiştir. Üslup bakımından eser büyük ölçüde geçit törenini betimleyen paralel ifadelerden oluşmaktadır. Bazen de uygun beyitlerle üslup desteklenmiştir. Betimlemelerde ise daha çok doğa ve gökcisimlerine benzetme yapılmıştır. Kelime hazinesi bakımından ise dönemin ordu ve yönetim düzeniyle ilgili özgün terminoloji kullanılmıştır. Bu terminolojinin önemli bir kısmı Türkçedir. Terminolojik değer taşıyan “qurçı, qurçibaşı, ilçî, tüfengçi, tevâcî, oymaqât, yüzbaşî, ulâq, cârçî, qoşûn, xâqân” gibi terimler sıklıkla kullanılmıştır. Baharlu'nun yapmış olduğu tercümede idari terimler dışında metinde yer yer Türkçe söz dağarcığının izlerine rastlanmıştır. Baharlu'nun da belirttiği gibi ikinci bölümde tercümesi yapılan Hülâsatü't-tevârih adlı eserde dikkat çeken Türkçe kelimeler şunlardır: qîn Çağatayca kıyın “veza, işkençe, tenbih”, öleng “çayrılık”, süren “ordunun akın sırasında Allah Allah gibi seslerle çıkarması” vb. (s. 91-120).

Baharlu iki eserin tercümesini ve tahlilini yaptıktan sonra uzun bir *Değerlendirme ve Sonuç* (s. 121-127) bölümü yazmıştır. Yazar; iki eserin çeviri, tıpkıbasım ve incelemesini konu edinen bu çalışmada, iki devletin birer tarihî kaynağını bilim camiasına kazandırmayı amaçlamıştır. Çalışmada, Arznâme ve Hulasâtü't-tevârih'in tıpkıbasım ve orijinal nüshaları ile bu nüshaların çeviri ve tahliline yer verilmiştir. Ayrıca her iki eser mukayeseli olarak analiz edilmiştir. Analiz esnasında askerî terimler, tarihî şahsiyetler, dinî, tasavvufî ve edebî özellikleri kısa bir şekilde ele alınmıştır. Her bir eser tarihî dönem sırasına göre ele alınmış, tercüme ve tahlilden sonra karşılaştırma ve sonuç bölümünde mukayeseli bir şekilde iki ordunun farklı ve benzer yönleri incelemeye konu edilmiştir. Bu çalışmasıyla Akkoyunlu ve Safevi Devleti'nin o dönemki askerî gücü ve ordunun yapısını ortaya koymuştur. Her iki orduda seyitler, nakipler, alimler, fazıllar, şeyhler ve kadılar gibi dinî zümrelerin bulunmasına dikkat çekerek devletlerin söz konusu zümrelerle münasebetine vurgu yapmıştır. Ayrıca Kadı Ahmed Kumî'nin Safevi resmigeçidini anlatan bölümlerde Kızılbaş-Alevî inanç sistemine uygun motiflerin yer almasına değinmiştir. Akkoyunlu resmigeçidinin kaleme alındığı metinde ise “*imamları Mustafa ve Murteza hanesinin parlaklığı, masum imamzade mukaddes hazretleri Seyyid Ahmed bin İmam Musa er-Rıza*” gibi tanımların altını çizerek Akkoyunlular ve dönemlerinin inançsal atmosferi özelliklerini göstermesi açısından önemine değinmiştir.

Tercüme ve tahlilden oluşan bu eser, Akkoyunlu ordusu ve idari teşkilatlarının Safevi ordu ve idari teşkilatlarıyla mukayesesine imkân sağlamıştır. Baharlu bu iki eserin mukayesesıyla Akkoyunlu ve Safevi devletleri arasında halef selef ilişkisine dikkat çekerek Safevi Devleti'nin Akkoyunluların özellikle devlet yönetimi ve teşkilatları açısından bir varisi olma meselesinin ispatında ciddi bir veri ortaya koymuştur. Söz konusu devletlerin birincil kaynaklarında resmigeçide ayrılmış bölümler veya resmigeçit hakkında ele alınmış müstakil eserlerin sayısı oldukça azdır. Celâleddin Muhammed Devvânî'nin Sultan Halil Akkoyunlu'nun emriyle müstakil bir risale şeklinde kaleme aldığı "*Arzname*" adlı eser ile Şah Tahmasb'ın emri üzerine düzenlenen resmigeçidi kayıt altına alan Kadı Ahmed Kumî'nin yazmış olduğu "*Hulâsati't-tevârîh*" adlı eser nadir olmalarından dolayı paha biçilmez tarihî vesikalar mahiyetindedir. Böyle kıymetli eserlerin Baharlu tarafından hem tercümesinin hem de tahlilinin yapılması bilim camiasında büyük bir eksikliği doldurmaktadır.

Eserlerin dil bakımında hayli zor olması tercüme ve tahlil işini zorlaştırdığından söz konusu eserler daha yeni bilim camiasına kazandırılmıştır. Özellikle *Arzname* eserinin dilinin zorlu olması eserin günümüze kadar tercüme ve tahlilinin yapılmamasına neden olmuştur. Eser ilk olarak Kilisli Rifat tarafından Millî Tettebbûlar Mecmuası'nda yayınlanmış ve dipnotta eserin yakında tercüme edileceğini bildirmesine rağmen eser tercüme edilmemiştir. Daha önce birçok çalışmada tercüme yapan² Osmanlı Türkçesi, Farsça ve Arapça bilgisine haiz olan Baharlu tarafından söz konusu eserin tercüme, tahlil ve tıpkı basım olarak bu eserde bilime kazandırması Akkoyunluların askerî, idari yapısı gibi birçok hususta önemli bir boşluğu dolduracağı kanaatindeyiz. Aynı şekilde Safevi Devleti tarihinde de nadir görülen bir arz olan Kadı Ahmed Kumî'nin yazmış olduğu "*Hulâsati't-tevârîh*" adlı eserin Baharlu tarafından bilime kazandırılması konuya ilgi duyan birçok araştırmacının dikkatinin çekmiştir. Nitekim söz konusu eserlerde yukarıda da belirtildiği üzere daha önce değinilmeyen birçok husus mevcuttur. Sonuç olarak yazarın bu çalışması, Safevi araştırmaları, Akkoyunlu Devleti tarihi, Alevilik-Kızılbaşlık araştırmaları ve sonuç olarak Türkmen devletlerinin yapısal özellikleri hakkında alanında çalışan araştırmacılara ışık tutmuştur diyebiliriz.

2 Baharlu "*Arzname*" ve "*Hulâsati't-tevârîh*" adlı eserlerin tercüme ve tahlilini yaparken daha önce Doç. Dr. Bülent Akın ile tercüme ve tahlilini yaptıkları "*Erbâbii't-Tarik*" adlı çalışmanın çeviri ve incelemesinde kullandığı metodu kullanmıştır. Bu metotla çevirisi yapılan orijinal metinde anlam değişimi olmadan orijinal metinle paralel bir çeviri yapılmıştır. Söz konusu eser için bk., (Akın ve Baharlu, 2022). Baharlu'nun yapmış olduğu diğer tercüme çalışmaları için bz., (Baharlu, 2022; Baharlu, 2023b).

KAYNAKÇA

AKIN, Bülent ve Baharlu, İlgar (2022). *Erbábü't-Tarik, XVII. Yüzyıl'a Ait Bir Kalendri Erkânâmesi (Çeviri-Tıpkıbasım-İnceleme)*. Çanakkale: Pradigma Akademi Yayınları.

BAHARLU, İlgar (2021). *Şab'ın Babçesinde Şab İsmail Öncesi ve Sonrası Kızılbaşlık*. İstanbul: Kitabevi.

BAHARLU, İlgar (2022). Şah İsmail Safevi'den Dulkadiroğulları'na İki Mektup. *Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi*. 101. 37-62.

BAHARLU, İlgar (2023a). "Arzname" ve "Hulâsatü't-tevârib" Eserlerinde Akkoyunlu ve Safevi Ordularının Resmigeçitleri (Çeviri-Tıpkıbasım-İnceleme). Çanakkale: Pradigma Akademi Yayınları.

BAHARLU, İlgar (2023b). "Sultan II. Bayezid ile Şah İsmail Safevi Arasındaki İlişkiye Tanıklık: Birincil Kaynak Olarak İki Mektup". *Alevilik-Bektaşılık Araştırmaları Dergisi*. 27. 3-18.